

Dil təliminin nəzəri problemləri

Vaqif Qurbanov

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: qurbanov.43@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-7665-3938>

XÜLASƏ

“Dil təliminin nəzəri problemləri” geniş mövzudur. 2008-ci ildən kurikulum dərsliklərinin tətbiqi ilə başlanan yeni kursun didaktik üstünlükləri olduğu kimi, təəssüf ki, qarşıya çıxan subyektiv çətinlikləri də var. Üstünlüklərini müəyyən edən nitqəyönümlülük nəticəyönümlülükdür ki, onun da başlıca şərti 4 məzmun xəttinin nitq mədəniyyətinə çevrilən – bacarıq və vərdişlər, nəticə etibarilə səriştə, qabiliyyət məsələsidir. Bu cəhət xüsusi olaraq dəyərləndirilməlidir. Bu sahədə problemlərimiz də var. Məktəblərimiz dərsliklərə yazılmış metodik vəsaitlərlə, hər bir məzmun xəttinin standartlarının gerçəkləşdirilməsi ilə işləyirlər. Lakin qeyri-ixtisas sahibləri bu işə qarışmaqla Ana dili, Azərbaycan dili, habelə dil və dilçilik, dil və nitq sindromunu qıra bilməyərək, sadəcə bu xətt – hərəkata mane olurlar. Problematikliyin digərləri də məhz mətn üzrə oxu və nitq bacarıqlarına yalnız ədəbiyyat fənninin obyektı olması kimi baxılmaqla və digər səhv streatiplərlə əlaqədardır. Məqalədə həmin nəzəri problemlərdən bəhs olunur.

AÇAR SÖZLƏR

ifadə, inşa, nitq inkişafı, ənənəvilik, müasirlik, səriştə, mətn, həyati bacarıq, kurikulum təlimi

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 11.01.2021

qəbul edilib: 17.02.2021

Theoretical problems of language teaching

Vagif Gurbanov

Doctor of Pedagogical Sciences, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.

E-mail: qurbanov.43@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-7665-3938>

ABSTRACT

"Theoretical problems of language teaching" is a wide topic. In addition to the didactic advantages of the new course, which started with the introduction of curriculum textbooks in 2008, unfortunately, there are also subjective difficulties. It is speech orientation and result orientation that define these advantages. Their main condition consists of 4 contents. These are skills, habits, competencies and ultimately, turned into a culture of speech ability. These are skills, habits, competencies and ultimately, abilities that have become a culture of speech. These aspects are especially valued. There are also some issues. Schools work with standard, methodological aids, but non-specialists are not able to break the language and speech syndrome of the Azerbaijani language by interfering in this work, they simply hinder this movement. Another problem is related to the fact that reading and speaking skills in the text are perceived only as the main object of the literature subject and with erroneous stereotypes. These theoretical problems are discussed in the article.

KEYWORDS

expression, essay,
speech development,
traditionalism,
modernity, competence,
text, vital skills,
curriculum training

ARTICLE HISTORY

Received: 11.01.2021

Accepted: 17.02.2021

Giriş / Introduction

Haqqında bəhs etdiyimiz mövzu ilə sistemativ olaraq məşğuluq və bu mövzu dil təlimi metodikasının aktual problemlərinə dair monoqrafiya, dərslik və dərs vəsaitlərində də araşdırılmışdır. Ədəbiyyatdan da müəyyən etmək olar ki, bu tədqiqat mövzusunun problematikliyi bizi çoxdan düşündürür. Məktəb kursu üzrə Azərbaycan dili, mətn, dil və dilçilik, ifadə və inşa, habelə *dil təlimi* kimi terminlər, o cümlədən *Azərbaycan dili fənni* kimi integrativ ad düzgün dərk olunmadığından, müəllimlər ya səthi, ya da səhv istiqamətdə fəaliyyət göstərirlər. Məqsədimiz bu stereotipi dağıtmaq və fikrimizi həmkarlarımızla bölüşməkdir. Fikrimiz isə, təxminən bunlardan ibarətdir:

1. Azərbaycan dilindən məktəb kursu ədəbi dilin normalarını, o cümlədən oxu və yazı normalarını *dilçilikdən* alır, imla, ifadə və inşa strategiyaları ilə şagirdləri ana dilində mədəni nitqə yiyələndirmək məqsədini həyata keçirir. Əlbəttə ki, bu strateji xətt həmişə belə qoyulub. Lakin axıra qədər düzgün anlaşılmayıb, yaxud da dərk olunmayıb. Halbuki məqsəd gənc nəsli ədəbi dilin normaları əsasında mədəni nitqə yiyələndirməkdən ibarətdir.

2008-ci ildən fəaliyyətdə olan Azərbaycan dilindən fənn kurikulumu öz məzmun xətlərinə və standartlarına uyğun olaraq, ənənəvi təlim proqramından çox fərqli tərtib edilmişdir. Belə ki, dilin ictimai funksiyası ünsiyyət vasitəsi olduğundan, dərsliklər əsas mətn və dinləmə mətn nümunələri ilə diqqəti cəlb edir. Əsas mətn nitq danışıq nümunəsi deməkdir. Yəni ana dilində mətn bir danışıq nümunəsidir ki, oxu, yazı və dil qaydaları da onun üzərində aparılır. Məsələn: “Mübariz”, “Əlif Hacıyev”, “Yusif Məmmədəliyev” və s. mətnlərini götürək. Bu mətnlər ədəbi parça olmaqla, mədəni nitq və ünsiyyət qurmaq üçün nümunələrdir ki, üzərində məntiqi, ifadəli oxu həyata keçirilir. Bunların üzərində iş leksik, fonetik, qrammatik – üslubi işlər, habelə dinləmə, anlama və danışma, oxu, yazı və dil qaydaları məzmun xətlərinə uyğun şəkildə icra olunur. Müəllim üçün nəzərdə tutulan metodik vəsaitlərdə bu əsas mətnlərin motivasiyalarından başlamış, qiymətləndirməyə qədər zəruri istiqamətlərin nümunələri verilir [Qurbanov V. Bakı, 2014].

Dörd müstəqil xətt üzrə qurulan bu məzmun xəttindən əlavə, süni yükləmələr olmasa, müəllimlər interaktiv – integrativ prosesdən zəruri nəticələrə gəlirlər. Mətnlə başlayan Azərbaycan dili dərsi yeni analogi mətn qurmaqla tamamlanmalıdır. Hesab etsək ki, əsas mətn ifadədir, o zaman ona uyğun qurulan yeni mətn ifadə də ola bilər, inşa da.

İfadə yazı konkret bir mətnin məzmunu kənara çıxmadan, şagird tərəfindən yenidən geniş və ya qısa – yığcam şəkildə qurulmuş olandır. İnşa yazı isə əsas mətnin

məzmununa müvafiq suallarla münasibət bildirilməsi və ifadənin inşaya çevrilməsidir [Qurbanov V. Bakı, 2019].

Dərsliklərdə verilən hər bir mətn bu şəkildə münasibət bildirməklə yazılırsa və onun haqqında danışılırsa, buna inşa strategiyası deyilir. Azərbaycan dilindən təlim işini bu cür qurmaq üçün dil təliminin qanunu olmalıdır. İnşa da dil təlimində və ya nitq inkişafında zirvə sayılır. Ona həyati bacarıq və ya səriştə də desək, səhv etmərik. Elə isə bu cür kurikulum təliminin nəyi bizi qane etməsin?!

2. Dil qaydaları ilə bağlı olan məsələni araşdıraq. Ənənəvi təlimdə olduğu kimi, yenə də Azərbaycan dili fənnini yalnız Azərbaycan dilçiliyi hesab edənlər və anlayanlar dövlətin təhsil standartının bu şəkildə qurulduğundan, bu cür təlim metodologiyasının Qərbdən əxz olunduğundan bixəbərdirlər. Halbuki on ildən çoxdur ki, bu cür tərtib olunan Azərbaycan dili dərslikləri ilə işləyirik. Orta məktəb müəllimləri kurikulum dərsliklərinin interaktiv metodlarla işləmək didaktikasında qurulduğunu artıq anlayıblar. Belə olduğu halda, şagirdlər mətn, yəni nitq nümunəsi əsasında tədqiqata qoşulmaqla, birgə tədqiqatlar aparmaqla, dil haqqında elmə, ədəbi dilin normalarına yiyələnirlər. Bəzi konservativ düşüncəli dilçi və hətta dilçi-metodist alimlər isə bu şəkildə dil təliminə və ya təhsilinə əngəllər yaradır, bakalavr tələbələri və magistrantları çaşdırır, interaktiv və integrativ kurikulum təlimini və yeni sistemi bəyənmədiklərini açıq-aydın deməkdən çəkinmirlər: “Bu fənnin evini yıxıblar”, “Burada dil qaydaları yoxdur” – deyirlər. Çünki onlar dil təlimi deyəndə, yalnız dil qaydaları məzmun xəttini nəzərdə tuturlar. Onlar bu cür düşünür ki, Azərbaycan dili fənni ali məktəblərdə öyrənilən “Azərbaycan dilçiliyi” və “Müasir Azərbaycan dili” fənləri kimi öyrədilməlidir. Azərbaycan dilindən məktəb kursunda imla, ifadə, inşa, lüğət üzrə iş və s. kimi nitq inkişafı həyata keçirilməməlidir.

3. Bəzi müəllimlərin yeniliyə qarşı çıxmağının səbəbini bu iki amillə bağlı olduğunu görürük:

- 1) yenidən qurula bilməməkdə, müasirliyi dərk etməməkdə;
- 2) üzərlərində nəzarəti və məsuliyyəti hiss etməməkdə.

Həmkarlarımıza konkret olaraq bunları bildirmək istəyirik: konservatorlar ya gərək yeni təhsil fəlsəfəsini mənimsəyə bilmədiklərini etiraf etsinlər, ya da necə deyərlər, bir növ axına qarşı üzməsinlər. Axına qarşı üzənləri də, həvəslə, şövqlə işləyənləri də çaşdırmaq, həvəsdən salmağa yol vermək olmaz. Biz onları pedaqoji təcrübə keçən tələbələrimizin dərslərinə dəvət edirik. Gəlib tələbələrimizin kurikulum qaydası ilə necə yüksək səviyyəli sınaq dərsləri keçdiklərinin, həyati bacarıqlar aşıladıqlarının şahidi olsunlar.

4. Orta məktəbdə Azərbaycan dili təlimi ilə ali pedaqoji təhsildə Azərbaycan dili və ya Ana dili fənləri arasındakı fərqli cəhətlər illərdən bəri hökm sürdüyü üçün, səhv stereotiplərin yaranmasına səbəb olub. Həmin fənlərdən orta məktəbdə tədris proqramının tərkibində imla, ifadə və inşə var [Qurbanov V. Bakı, 2019]. Ali məktəbdə tədris olunan proqrama isə imla, ifadə və inşə daxil deyil. Nə üçün? Bəs nə var? Ali məktəbdə bu fənlər dilçilik kimi öyrədilir, bu isə kökündən səhvdir. Ancaq səhv olduğunu sübut edə bilirikmi? Ali pedaqoji təhsildə Ana dili fənnindən dilçilik təlimi kimi istifadə olunur. Bu səbəbdən proqramlara yenidən baxılmasını təklif edirik. Başqa dillərdə, məsələn, rus dilində “*родной язык*” ifadəsindən vaxtilə ibtidai təhsildə istifadə edilmişdir. İndi isə birinci sinifdən başlayaraq öyrədilən *Русский язык* var. Bizdə isə ali pedaqoji təhsildə bu ifadədən kor-koranə istifadə olunur.

Azərbaycan dili fənn olaraq integrativ anlayışdır. O, əlifba, hüsnxətt, oxu, dil qaydalarını özündə birləşdirərək, uğurla işlənir. **Azərbaycan dili** fənn olaraq – dövlət dilinin adını əks etdirir. Azərbaycanın dövləti, Azərbaycanın dövlət dili, Azərbaycanın dövlət bayrağı, Azərbaycanın dövlət himni.

Demək, Azərbaycan dilinə danışmaq zamanı *ana dili* deyə bilirik. O zaman ana dili fənn mənasını verməyəcəkdir.

5. Dil mədəniyyətindən danışarkən tədqiq olunub normalara salınan, qaydalarla ifadə olunan anlayışları nəzərdə tuturuq. Məsələn: dilimizin ahəng qanunu belədir: sözdə incə saitlərin incələri, qalın saitlərin qalınları izləməsi; fonetik hadisələr, yəni deyilir *səkgiz*, yazılır *səkkiz*, deyilir *dokquz*, yazılır *doqquz* və s.

Dilin öz üslubları var. Mədəni dillərdə olduğu kimi, bizim dildə də bu üslublar işlənir. Üslublar praktik və funksional olaraq iki növə bölünür:

- Praktik üslublar: Məsələn: beş şagird deyilir, beş şagirdlər – deyilməz; fanar – fənər, varaq – vərəq, şam – şəm və s. kimi sözlərin kontekstə uyğun işlənmə halları var, atəş – od, alov, yanğın; ürək – könül, qəlb – dil (məsələn, canı-dildən, başqasına dil verib, dilşad olmaq və s.); boy – qamət, üz – sifət, qovun – yemiş, boranı – balqabaq, xiyar – yelpənək və s. sözlər də kortəbii deyil, kontekstə uyğun işlənə bilər. Uyğun işlənmədiyi halda bu praktik üslubi məqamın pozulması və ya üslubi səhv hesab edilir.
- Funksional üslublar: bədii, elmi, kütləvi, məişət və rəsmi-ışgüzar sözlər və ifadələr özlərinə məxsus funksionallıqla fəaliyyət göstərirlər.

6. Müəllimlərimizə inşə ilə bağlı bir həqiqəti xatırlatmaq istərdik. Ənənəvi təlim proqramında ədəbiyyat kitablarında inşə nümunəsi kimi “Xosrov surəti”, “Şirin surəti”, “Hacı Qara surəti”, “Tükəz surəti”, “Abşeron romanının təhlili”, “Ölülər pyesinin təhlili” və s. inşə nümunələri verilərdi. Şagirdlərə də həmin nümunələrdən

istifadə əsasında inşa yazmaq tələb olunardı. Kurikulumun tətbiqinə qədər nümunələr əsasında inşa yazmaq ənənəvi şəkil almışdı. Elə isə sual olunur: Başqasının yazdığı əsasında yazılan yazı ifadə deyilmi? Ümumiyyətlə, ifadə necə olur? Bəs onu nə üçün inşa hesab etmişik. Konspektlər hazırlayıb boynumuzdan asdığımız yazılar özgəsinin məhsulu deyildimi? Bizim onu olduğu kimi yazmağımız nə üçün inşa sayılmalı idi?

Şagirdə inşanın özü yox, mövzusu verilir. Özü verilən isə ifadədir. İfadəni inşaya çevirmək, yəni onu sərbəst suallarla rəngləndirmək və inkişaf etdirmək isə panellərlə qurulan inşaatdır və yaxud da inşadır. İnşa həm yazılı, həm də şifahi ola bilər. O yalnız bədii üslubda deyil, bütün üslublarda – elmi, publisistik, rəsmi-işgüzar və məişət üslublarında ola bilər.

Nəticə / Conclusion

Azərbaycan dilindən fənn kurikulumu çevik təfəkkür və inkişafetdirici təlimlə işləməyi tələb edir. Bu səbəbdən orta və ali-pedaqoji təhsildə çalışan müəllimlər kurikulum metodologiyasına və ya fəlsəfəsinə nəzəri cəhətdən yiyələnmişdirlər. Bu, həyatın qaçılmaz tələbidir. Linqvodidaktlar və ya linqvometodistlər bu məsələlərə daha diqqətlə yanaşmalı və müəllimlər üçün hazırlanan metodik vəsaitlərdə mövzu ilə bağlı aydın şərhlər verməlidirlər. Avropa təhsilindən əxz olunanları bəzən trening keçənlərin özləri belə, nəzəri cəhətdən sonadək dərk etmirlər. “Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi” jurnalı redaksiyası da məktəb və müəllimlərə kömək etmək məqsədi ilə bu cür nəzəri məsələlərlə bağlı mütəxəssisləri redaksiyaya dəvət edib, konfranslar keçirsə, həmçinin bu məqalədə qaldırılan məsələlərə aydınlıq gətirsə daha məqsədəuyğun olar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. İsmayılov R., Cəfərova D., Məmmədova S. (2015). Azərbaycan dili (6-cı sinif üçün dərslik). Bakı, Altun Kitab. 192 s.
2. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. (2008). Bakı, Kövsər nəşriyyatı. 224 s.
3. Qurbanov V. (2014). Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Müəllim nəşriyyatı. 258 s.
4. Qurbanov V. (2019). Azərbaycan dili təlimi predmetlərinə dair. Bakı, Müəllim nəşriyyatı. 204 s.
5. Qurbanov V. (2019). Esse və digər yaradıcı yazı (məzmun, forma və metodika). Bakı, Müəllim nəşriyyatı. 232 s.
6. Pedoqoji terminlərin izahlı lüğəti. (2018). Dərs vəsaiti. Bakı, ADPU. 156 s.